

Tefrika Romanlarla Osmanlı/Türk Romanına Kanonun Ötesinden Bakmak

Looking at the Ottoman/Turkish Novel from Beyond the Canon
with Serial Novels

ALİ SERDAR - REYHAN TUTUMLU

Özyeğin Üniversitesi

(ali.serdar@ozyegin.edu.tr), ORCID: 0000-0002-2205-5876.

Sabancı Üniversitesi

(rtutumlu@sabanciuniv.edu), ORCID: 0000-0002-8353-7553.

Geliş Tarihi: 14.04.2022. Kabul Tarihi: 06.06.2022.

“ ” Serdar, Ali ve Reyhan Tutumlu. “Tefrika Romanlarla Osmanlı/Türk Romanına Kanonun Ötesinden Bakmak.” *Zemin*, s. 3 (2022): 186-212.

Özet: Osmanlı/Türk edebiyatında romanın doğuşu ve gelişiminde tefrika türü önemli bir rol oynamaktadır. Klasik ya da kanonik diyebileceğimiz romanların büyük bir kısmının önce gazete ve dergilerde tefrika edildiği, daha sonra kitap olarak basıldığı düşünüldüğünde Osmanlı/Türk tefrika roman geleneğinin kapsamlı bir biçimde ele alınmasının gerekliliği daha iyi anlaşılır. Bu çalışmada ilk Türkçe gazetenin yayımlandığı 1831 yılından Latin alfabesine geçilen 1928'e kadar Arap alfabesiyle yayımlanan 302 dergi ve gazete taranarak oluşturulan tefrika roman dijital arşivinin verilerinden yararlanılmış ve bu veriler Franco Moretti'nin "uzak okuma" yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Ele alınan dönemdeki yazar profili, basın-edebiyat ilişkisine dair çıkarımlarda bulunulmuş; çeviri ve telif tefrika romanların yıllara göre dağılımlarını gösteren tablo ve grafikler oluşturularak analizler yapılmıştır. Bu analizler sonucunda toplumsal, siyasi, ekonomik değişimlerin ve edebî akımların edebî üretime etkisi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefrika roman, uzak okuma, edebî kanon, edebiyat tarihi, basın-edebiyat ilişkisi

Summary: Serial novels had an essential impact on the birth and development of the novel genre in Ottoman/Turkish literature. Most of the classical or canonical novels were first serialized in newspapers and magazines and then published as books, and this tendency makes it necessary to examine the serial novel tradition from a more holistic perspective. This study analyzes the data of a digital serial novel archive—which was constructed by examining 302 newspapers and journals published in the Arabic script between 1831 (the year the first Turkish newspaper was established) and 1928 (when the Turkish alphabet changed)—using Franco Moretti's "distant reading" method. This study examines authors' profiles and the relationship between the press and literature of the era and analyzes charts and graphics of the distribution of indigenous and translated serial novels by year. As an outcome of this analysis, this study illustrates the effects of social, political, and economic transformations and literary movements on literary production.

Keywords: Serial novel, distant reading, literary canon, literary history, press-literature relationship

Türk edebiyatı tarihiyle ilgili kaynaklara bakıldığında Osmanlı/Türk romanına ilişkin belirli bir listeyle karşılaşılır. Osmanlı/Türk edebiyat tarihi çalışmalarında Tanzimat, Servet-i Fünun, Millî Edebiyat gibi dönemlemelerin yapıldığı ve bu dönemlerde de belirli ve sınırlı sayıda roman ve romancının ele alındığı görülür. Kenan Akyüz'ün *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*; Ahmet Ö. Evin'in *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*; Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*; Cevdet Kudret'in üç ciltlik *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*; İnci Enginün'ün *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, 1839-1923* gibi Türk edebiyatı tarihini ele alan önemli yapıtlar farklı bakış açılarıyla aynı dönemleri ve yazarları incelerler.¹ Bu yapıtlar ve burada sayılmayan pek çok edebiyat tarihi çalışması aynı zamanda Türk edebiyatı kanonunu oluşturan, akademi alanındaki kurucu metinlerdir bir bakıma. Kanon olarak adlandırılan ve gerek “resmî müfredat”la gerek edebiyat tarihçilerince de onaylanan bu eser listeleri kolay kolay değişmez ve Türk edebiyatı, özelde romanı da bu eserlerden ibaret kabul edilir.² Kanonu oluşturan metinlerin var olan edebiyatı ne kadar yansıttığı, bu metinlerin nasıl, kime ve neye göre belirlendiği gibi konular ve kanon mefhumunun kendisi farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından sorgulanmış ve sorunsallaştırılmıştır.³ Bu

1 Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923* (Ankara: İnkılâp, 1995); Ahmet Ö. Evin, *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Osman Akınhay (İstanbul: Agora, 2004); Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 8.bs. (İstanbul: Çağlayan, 1997); Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 3 c. 5. bs. (İstanbul: İnkılâp, 1998); İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, 1839-1923*, 10. bs. (İstanbul: Dergâh, 2006).

2 2000'li yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumca, Ermenice gibi farklı dillerde yazılan veya farklı alfabeler kullanılarak üretilen edebiyatları da hesaba katan ya da kanon dışı metinleri ele alan çalışmaların yapıldığı da belirtilmelidir: Laurent Mignon, *Ana Metne Taşınan Dipnotlar Türk Edebiyatı ve Kültürlerarasılık Üzerine Yazılar* (İstanbul: İletişim, 2009); *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*, ed. Fatih Altuğ ve Mehmet Fatih Uslu (İstanbul: İş Bankası, 2014); Şehnaz Şişmanoğlu Şimşek, “Romanı ‘İki Kilise Arasında Bınamaz’ Kılmak: Karamanlıca Edebi Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş” (Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2014).

3 Orhan Tekelioğlu, “Edebiyatta Tekil Bir Ulusal Kanonun Oluşmasının İmkânsızlığı Üzerine Notlar,” *Doğu Batı*, s. 22 (Şubat, Mart, Nisan 2003): 65-77; Laurent Mignon, “Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar,” *Pasaj*, s. 6 (Kasım 2007- Mayıs 2008): 35-43; Pelin Başçı, “Yerli Edebiyat, Yurdun Edebiyatı; Herkes Onu Okumalı: Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları,” *Pasaj*, s. 6 (Kasım 2007-Mayıs 2008): 44-69.

durum, Osmanlı/Türk edebiyatına özgü de değildir, diğer ülke edebiyatları bağlamında da edebî kanonun belirlenmesi, temsiliyeti gibi konular tartışılmaktadır.⁴ Dolayısıyla yeni bir roman tarihi yazımı için yeni yöntemlerin geliştirilmesi ve araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Edebiyat tarihinin yeniden ele alınmasına ilişkin yöntem öneren araştırmacılarından biri Franco Moretti'dir. Moretti, *Distant Reading* (Uzak Okuma) başlıklı çalışmasında kanon dışı kalan metinlerin oluşturduğu ve "büyük okunmayan" (great unread) olarak adlandırdığı geniş bir metinler alanına işaret eder. Moretti, on dokuzuncu yüzyıl İngiliz edebiyatında yazılmış olan kanona dâhil iki yüz roman belirlense bile bunların o dönem basılmış tüm romanların ancak %0.5'ini oluşturduğunu belirtir ve geri kalan %99.5'e ne olduğunu sorar.⁵ Bu soruyla bütünlüklü bir edebiyat tarihi yazımı için daha geniş bir metinler ağına bakmak gerektiğini vurgular. Öte yandan Moretti'nin varsayımına göre, değil yakın okumayla normal okumayla bile bu metinler yığınıncı incelemek mümkün değildir. "Eğer kanonun ötesine bakmak istiyorsanız [...] yakın okuma[nın]" bunu yapamayacağını belirten Moretti "uzak okuma" olarak adlandırdığı yöntemi önerir.⁶ Uzak okuma için mesafenin şart olduğunu ve bu yöntemin "edebî araçlar, temalar, mecazlar—türler ve yapılar" gibi metinden çok daha küçük ya da çok daha büyük birimlere odaklanmamızı sağladığını belirtir.⁷ Dolayısıyla edebiyat tarihini ve hatta genel anlamda tarihi daha bütünlüklü bir şekilde yorumlayabilmek ancak bu büyük okunamayanın incelenmesiyle mümkündür.

Yapıtları kronolojik, dönemsel ve tematik olarak incelemek Türk edebiyatı tarihi yazımındaki temel eğilim olarak karşımıza çıkmakta. Bunları da dikkate almakla beraber edebî üretimin sayısal verileri; siyasi, ekonomik ve toplumsal olaylarla birlikte kronolojik olarak ele alınarak Osmanlı/Türk romanı tarihi başka bir perspektiften değerlendirilebilir. Böyle bir denemede kanon dışına itilmiş yapıtları da hesaba katarak daha bütüncül bir analiz yapılabilir. Bu an-

4 Gregory Jusdanis, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, çev. Tuncay Birkan (İstanbul: Metis, 1998); Fredric Jameson, "Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism," *Social Text*, no. 15 (Autumn 1986): 65-88; Aijaz Ahmad, *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Alan, 1995).

5 Franco Moretti, *Distant Reading* (London: Verso, 2013), 66.

6 Moretti, *Distant Reading*, 48.

7 Moretti, *Distant Reading*, 48-49.

lamda tefrika roman geleneğinin incelenmesi Osmanlı/Türk romanının “büyük okunamayanı”nın keşfedilmesi açısından önemlidir. Özellikle Osmanlı/Türk romanı geleneğindeki klasik ya da kanonik diyebileceğimiz romanların büyük bir kısmının⁸ gazete ve dergilerde tefrika edildiği düşünüldüğünde tefrika roman geleneğinin kapsamlı bir biçimde ele alınmasının gerekliliği daha iyi anlaşılır.

Bu çalışmada TÜBİTAK tarafından desteklenen “Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi (1831-1928)”⁹ başlıklı proje sonucunda oluşturulan tefrika roman dijital arşivi¹⁰ Moretti’nin “uzak okuma”ıyla edebiyat sosyolojisinin yöntemleri bir arada kullanılarak incelenecektir. Bu arşivden hareket ederek ele alınan dönemdeki yazar profili, basın-edebiyat ilişkisi, çeviri ve telif tefrika romanların yıllara göre dağılımları hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Aynı zamanda bu değerlendirmeler toplumsal, siyasi, ekonomik değişimlerin ve edebî akımların edebî üretime etkisinin ortaya konulmasına olanak sağlayacaktır.

Osmanlı/Türk Romanında Tefrika Geleneği

Farklı türlerdeki metinlerin süreli yayınlarda bölümler hâlinde yayımlanması olarak tanımlanan tefrika zaman içinde modern bir anlatı türü olan romanla buluşarak romanın yaygınlaşması ve benimsenmesinde önemli bir rol oynar. Özellikle on dokuzuncu yüzyılın ortalarından sonra yaygınlaşmaya başlayan tefrika roman, Batı edebiyatlarında “roman feuilleton” ya da “serial novel” olarak adlandırılır. J. A. Cuddon’un *Literary Terms and Literary Theory* adlı yapıtındaki “roman feuilleton” ve “serial novel” maddelerine bakıldığında bu türdeki romanların süreli yayınların sayfalarında basılabildiği gibi, süreli yayına ek olarak da verilebildiği ya da hiçbir süreli yayına bağlı olmadan bağımsız olarak fasiküller hâlinde de yayımlanabildiği görülür.¹¹ Osmanlı/Türk roman geleneğinde genel eğilimin tefrika romanın süreli yayınların sayfalarında yer alması biçiminde

8 Ahmet Mithat, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Kemal ve bu listeye eklenebilecek pek çok yazar romanlarını önce tefrika etmiş, daha sonra kitap olarak yayımlamıştır.

9 TÜBİTAK 1001, proje no: 113K497.

10 “Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi” dijital arşivi: <http://ereseach.ozyegin.edu.tr/xmlui/handle/10679/888>

Proje web sitesi: <http://tefrikaroman.ozyegin.edu.tr>

11 John Anthony Cuddon, *Literary Terms and Literary Theory*, 4th ed. (London: Penguin, 1999), 764, 810.

olduğu gözlemlenmekle birlikte diğer tefrika biçimlerine de rastlanmaktadır. Örneğin, ilk romanlarımızdan biri olduğu kabul edilen *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın cüzler şeklinde tefrika edilip satıldığını 18 Kasım 1872 tarihli *Hadika* gazetesinde yayımlanan şu ilandan anlıyoruz¹²:

Taaşuk-ı Talat ve Fitnat

Unvanıyla bir zatın tertip ettiği hikâye gayetle güzel ve eğlenceli olduğu gibi emr-i izdivaç ve ahlaka dair pek çok nasayih dahi şamil olmakla bu defa birinci cüzü tab olunarak iki kuruş fiat ile Baraka'da ve Bahçekapısı'nda Hasan Ağa ve Çemberlitaş'ta Celil Ağa ve hakkaklarda Ahmet Efendi'nin dükkânlarıyla ekser kıraathanelerde ve gazete müvezzilerinde satılmaktadır. (4)¹³

Tefrika romanların fasiküller hâlinde dükkânlarda, gazete bayilerinde satılmasının yanı sıra süreli yayınlara ek olarak verildiği örneklerle de rastlanır. 1891'de tefrika edilen Ahmet Mithat'ın *Ahmet Metin ve Şirzat* ve 1925'te tefrika edilen Fazlı Necip'in *Türk Kızı* romanları süreli yayının eki olarak yayımlanır. Ancak tefrika romanların büyük bir çoğunluğuna süreli yayınların sayfalarında yer verilir.

Osmanlı/Türk edebiyatı tarihine bakıldığında *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın fasiküller hâlinde yayımlanmış olması da gösterir ki roman türünün ortaya çıkışıyla tefrika roman türünün ortaya çıkışı neredeyse aynı zamanlara denk gelmiştir. Bu durum da Osmanlı/Türk edebiyatını Batı edebiyatlarından farklı kılar. Çünkü Batı edebiyatlarında roman, tefrika biçiminden çok daha önce ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Batı edebiyatında tefrika roman daha çok süreli yayınların tirajlarının artırılması için kullanılmıştır. Osmanlı/Türk edebiyatındaysa yeni bir tür olan romanın doğuşu ve yaygınlaşmasında tefrikalar etkin bir rol oynamıştır. Osmanlı okurları tiyatro ve roman gibi modern türlerin ilk örnekleriyle gazeteler aracılığıyla tanışmışlardır. Tanzimat, Meşrutiyet, Millî Edebiyat dönemleri boyunca hatta 1980'lere dek Türk edebiyatında birçok

12 Pek çok kaynakta *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın *Hadika* gazetesinde tefrika edildiği belirtilmektedir, ancak gazete incelendiğinde bu bilginin doğru olmadığı görülür: Mehmet Kaplan, "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat," *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2* (İstanbul: Dergâh, 1987), 73; Erol Köroğlu, "Bu bir 'Türkçede İlk Roman' Değildir! *Hayal-i Celâl*'i Konumlandırma Denemesi," *Hayal-i Celâl*, haz. Engin Kılıç (İstanbul: Koç Üniversitesi, 2018), 32; Bahar Dervişcemaloğlu, "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat" Romanında Anlatıcının Konumu," *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, s. 11 (Nisan 2015): 40.

13 "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat," *Hadika* (13 Ramazan 1289 [18 Kasım 1872]): 4.

romanın süreli yayınlarda tefrika edildiği gözlemlenir. Özellikle Cumhuriyet dönemine kadar romanların büyük bir çoğunluğu önce süreli yayınlarda tefrika edilip daha sonra kitap olarak basılmıştır. Ancak kitap olarak basılmayan, gazete ve dergi sayfalarında unutulmuş birçok roman da bulunmaktadır. Bu romanların unutulmalarına gerekçe olarak politik, “edebî” ve “ahlaki” pek çok neden öne sürülebilir. Ancak bu unutuluşun en önemli gerekçelerinden birinin de 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesine geçilmesi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda süreli yayınların sayfalarında unutulmuş kanon dışı bırakılan tefrika romanlar, Osmanlı/Türk romanının “büyük okunamayan”ını oluşturur. Dolayısıyla yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılan tefrika roman arşivi bu çalışmanın inceleme alanı olacaktır.

Tefrika Roman Dijital Arşivi

“Türk Edebiyatında Tefrika Roman Tarihi (1831-1928)” başlıklı proje kapsamında ilk Türkçe gazetesinin yayımlandığı 1831 yılından Latin alfabesine geçilen 1 Kasım 1928’e kadar Arap alfabesiyle yayımlanan 302 dergi ve gazete taranarak bu süreli yayınlarda bulunan tefrika romanlar tespit edildi. Bu romanların dijital kopyalarının ve künye bilgilerinin olduğu dijital bir arşiv oluşturuldu. Projenin hazırlık aşamasında öncelikle süreli yayınların seçilmesi ve ardından da bulunan metinlerin “edebî tür”üne karar verebilmesi için kimi kriterlerin belirlenmesi gerekiyordu.

Projeye başlarken 1928 yılına kadar kaç süreli yayının bulunduğu, bunlardan hangilerinde tefrika roman yayımlandığı gibi bilgilere ulaşıldı ve bunlara göre taranacak süreli yayın listesi oluşturuldu. Osmanlı/Türk süreli yayınları konusunda bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma, Hasan Duman’ın hazırladığı *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928* adlı yapıtına bakıldığında söz konusu dönemde çıkan 2526 süreli yayının bulunduğu görülür.¹⁴ Proje kapsamında bunların tamamının taranması mümkün olmadığı için taranacak süreli yayın listesi şu kriterlere göre oluşturuldu:

1. Söz konusu dönem boyunca bir ya da iki sayı çıkarak kapanan çok sayıda dergi ve gazeteye rastlanmaktadır. Tefrika roman belirli bir sürekliliği gerekli kıldığı için bu projede en az 10 sayı çıkan süreli yayınlar tarandı.

¹⁴ Hasan Duman, *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928*, c. 3 (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000).

2. 10 sayıdan fazla yayımlandığı bilinen ancak arşivlerde 1-2 sayısı bulunan süreli yayınlar tarama dışı bırakıldı.
3. Osmanlı/Türk basın tarihinde *Askerî Tıp Baytarî Mecmuası*, *Askerî Tıp Mecmuası*, *Avukat Mecmuası* gibi çok sayıda mesleki süreli yayın bulunmaktadır. Bunlarda roman tefrikalarına yer verilmediği düşünülerek bu tür süreli yayınlar kapsam dışı bırakıldı.
4. Seçilecek süreli yayınların edebiyatla ilgili olması, edebiyatla ilgili metinlere yer vermesi ya da gazetenin künyesinde "edebiyat" a yer vermesi dikkate alındı. Örneğin, *Malumat* gazetesinin künye bilgisi şöyledir: "Haftalık fennî, edebî, sıhî resimli gazete". *Anadolu Mecmuası*'nın künyesi de şöyledir: "İlim ve edebiyattan bahis... mevkutedir".
5. Sayıları az olmakla birlikte *Asr-ı Pehlevî*, *Al-asr'l-cedîd*, *Ayine-i İrfan*, vb. Arapça ve Farsça süreli yayınlar da çalışmanın kapsamı dışındadır.
6. Çeşitli kaynaklarda tefrika roman yayımlandığı belirtilen *Sabah*, *İkdam*, *Vakit*, *Son Saat* vb. süreli yayınlar listeye doğrudan dâhil edildi.

Bu kriterle çerçevesinde arşivlerde erişilebilen 302 süreli yayın proje kapsamında tarandı.

Tefrika roman arşivi oluşturulurken bulunan tefrikaların türünün belirlenmesi de önemli noktalardan biridir. Öncelikle tefrikanın kurmaca bir metin mi yoksa anı, gezi yazısı, biyografi gibi kurmaca dışı bir metin mi olduğuna karar verildi. Edebiyat tarihlerinde, araştırmalarda adı geçen, günümüze ulaşan ve roman olarak bilinen tefrikalar doğrudan veri tabanına eklendi. Eğer türü bilinmeyen bir metinse kimi zaman süreli yayınların tefrikaların başlarına koyduğu "İkdam'ın edebî tefrikası" ya da "İkdam'ın roman tefrikası" gibi ibareler yol gösterici oldu. Eğer hiçbir ipucu yoksa metin incelenerek türü belirlenmeye çalışıldı.

Tefrikanın kurmaca olduğuna karar verdikten sonra roman olup olmadığının belirlenmesi gerekti ki bu da bir başka sorunu gündeme getirdi. Edebiyat araştırmacıları arasında uzun hikâye, kısa roman, küçük roman, cep romanı gibi türlerin belirlenmesi hâlâ bir tartışma konusudur. Türk edebiyatında da bilinen pek çok metinle ilgili bu tartışma sürmektedir. Örneğin, G. Gonca Gökalt Alpaslan, Nabizade Nazım'ın *Karabibik* adlı metniyle ilgili makalesinde *Karabibik*'in türünün araştırmacılarca nasıl farklı adlandırıldığını şöyle özetler:

Karabibik'i Mehmet Kaplan (1997) ve Behçet Necatigil (1989) roman, Gündüz Akıncı küçük roman, Tanpınar (1985), Kenan Akyüz (1990), Mustafa Nihat Özön (1969), Fevziye Abdullah Tansel (1964), Güzin Dino (1954), İsmail Parlatır (1989) ve Ramazan Kaplan (1997) hikâye, Cevdet Kudret (1979) ve İnci Enginün (2006) uzun hikâye olarak niteler; Orhan Okay ise *Karabibik*'ten bahsederken onu bir kez roman iki kez uzun hikâye olarak anar (2005).¹⁵

Gökalp Alpaslan da *Karabibik*'i roman olarak niteler. Bu örneğe bakıldığında aslında roman ve hikâye türleri arasında karar vermenin zamana, eleştirmenin edebiyata bakış açısına, yeni ortaya çıkan kuramsal yaklaşımlara vb. bağlı olarak değişebildiği gözlemlenmektedir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in metinleri konusunda da tam bir uzlaşma olmadığı görülür. Cevdet Kudret, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Bu muydu?* ve *Heyhat* adlı metinlerini uzun hikâye olarak nitelendirir.¹⁶ Ancak *Türk Dili Dergisi*'nin "Roman Özel Sayısı"na "Türk Romanları Kısa Kronolojisi"ni hazırlayan Ali Püsküllüoğlu bu metinleri roman olarak değerlendirir.¹⁷ Burada da *Karabibik*'in türü konusundaki tartışmalara benzer bir durum söz konusudur.

Bu konuda bir başka örnek de Ahmet Rasim'in tefrikalarıdır. Örneğin, Ahmet Rasim'in 8 tefrika süren *Muhabbet-i Hakikiye* yapıtı "cep roman" olarak yayımlanır. Kenan Akyüz de Ahmet Rasim'in eserlerinin "cep roman" olarak yayımlandığını belirtir ve onun eserlerinin türünü tasnif ederken şöyle bir tanımlama yapar: "Edebiyatın çeşitli türlerinde yazı yazmış olan Ahmed Rasim, bu arada, roman ve hikâye türünü de denedi. *Kitâbe-i Gam* hariç diğerleri genellikle birer büyük hikâye olan bu romanlar şunlardır."¹⁸ Görüldüğü gibi Akyüz de aynı cümle içinde "birer büyük hikâye olan bu romanlar" ifadesini kullanarak tür konusundaki karışıklığın cümle bazında bile gerçekleşebileceğinin örneğini verir.

Kalıcı bir arşiv hazırlanırken araştırmacıların tür konusundaki fikirlerinin belirleyici olmasından kaçınılarak metin seçimlerinde olabildiğince "kapsamlı" olunması gerektiğine karar verildi. Dolayısıyla tefrika roman arşivinde tür tartışmalarına girmeden niteliksel değil, niceliksel bir kriter uygulandı: 7 tefrika

15 Gonca Gökalp Alpaslan, "Coğrafyanın ve Arkeolojinin Işığında Nabizade Nazım'ın *Karabibik* Romanı," *Türkbilig*, s. 13 (2007): 19.

16 Cevdet Kudret, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, 5. bs. (İstanbul: İnkılâp, 1998), 1:170.

17 Ali Püsküllüoğlu, "Türk Romanları Kısa Kronolojisi," *Türk Dili*, s. 154 (Temmuz 1964): 657.

18 Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923* (Ankara: İnkılâp, 1995), 144.

sayfası ve üstü olan tefrikalar roman olarak kabul edilerek listeye ve veri tabanına eklendi. 7 tefrika derken buradaki ölçüt 7 tefrika sayfasıdır. Örneğin, 3 tefrika sürmüş ama toplamda 7 sayfa olan yapıtlar da veri tabanına alındı. Dolayısıyla veri tabanındaki kimi tartışmalı metinlerin türlerinin ne olduğuna karar verilmesi araştırmacılara bırakıldı. Bir kez daha vurgulanmalıdır ki bu tür arşivlerin bir kişinin edebî görüşlerini yansıtmaması, olabildiğince kapsayıcı olması gerekir. Veri tabanının işlevsel ve kalıcı olmasını da bu sağlayacaktır.

Bu kriterler uygulanarak oluşturulan bu dijital arşiv sayesinde Osmanlı/Türk romanına ilişkin pek çok veriye ulaşıldı. Proje kapsamında 571 telif ve 781 çeviri roman bulundu.¹⁹ Dijital arşivde telifi olmayan tefrika romanların tam metinlerine, telifi olanların ilk ve son tefrikalarıyla künye bilgilerine ulaşılabilir. Tefrikası yarım kalan ancak daha sonra kitap olarak basıldığı bilgisine ulaşılan romanlar tamamlanmış kabul edildi.

Bulunan telif romanların 75'i yarım kalmıştır; yani bu romanların bir kısmının sonunda "mabadi var" denmiş ama tefrika devam etmemiş; bir kısmı yayımlanmakta olan süreli yayın kapandığı için tamamlanamamış; bir kısmının arşivdeki eksikler nedeniyle tamamlanıp tamamlanmadığı bilgisi teyit edilememiş; bir kısmı da sansür nedeniyle yarım kalmıştır. Tefrikası yarım kalan ancak daha sonra kitap olarak basıldığı bilgisine ulaşılan romanlar tamamlanmış kabul edildi.

Projenin amaçlarından biri de gazete sayfalarında kalmış, unutulmuş roman ve romancıların bulunması ve Türk edebiyatına yeniden kazandırılmasıydı. Yapılan taramalar sonucunda araştırmalarda veya edebiyat tarihlerinde adı geçmeyen 231 roman ortaya çıkarıldı. Bu romanlardan 62'si yarım kalmıştır. "Keşfedilen" tefrika romanların yanı sıra arşivde yer alan "bilinen" 340 romanın içinde de edebiyat tarihlerinde, akademik çalışmalarda adı anılan ancak Latin harflerine aktarılmamış, dolayısıyla edebî kanonun dışında kalan yapıtlar da vardır. Bir başka deyişle 340 roman arasında da sınırlı bir akademik çevre ve araştırmacı tarafından bilinen yapıtlar bulunmaktadır. Bu arşivden yararlanılarak yapılan çalışmalar sayesinde Türk edebiyatının zenginleşeceği, Türk romanında yeni temaların, anlatı tekniklerinin ve araştırma imkânlarının ortaya çıkacağı, belki de edebiyat tarihinin yeniden şekilleneceği söylenebilir.

¹⁹ Bu tefrika romanların kronolojik listelerine proje web sitesinden ulaşılabilir.

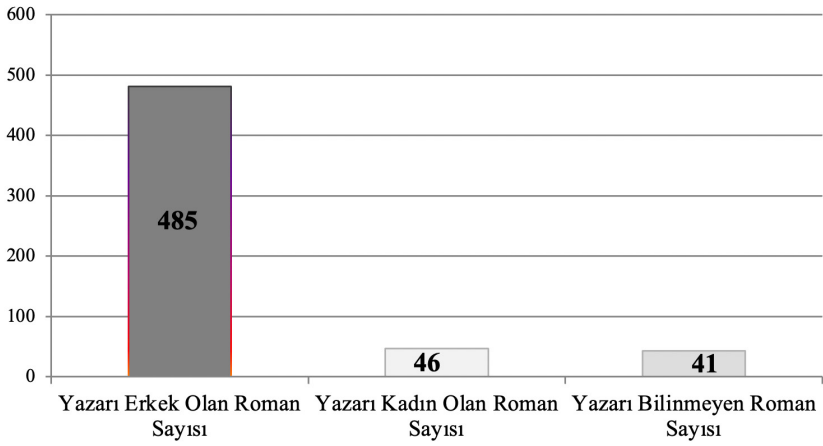
Yazar Profili

Bu arşivden yola çıkarak cinsiyet ve edebî üretim bağlamında yazarların profilini incelemek olanaklıdır. “Kanon dışını” da edebiyat tarihinin içinde değerlendirme olanağı sunan bu dijital arşivden elde edilen verilerle Osmanlı/Türk romanının doğduğu, geliştiği bu dönemde kaç kadın, kaç erkek yazar olduğu, bu yazarların kaç roman ürettiği, en çok romanı tefrika edilen yazarların kimler olduğu gibi soruların yanıtlarına ulaşılabilecektir.

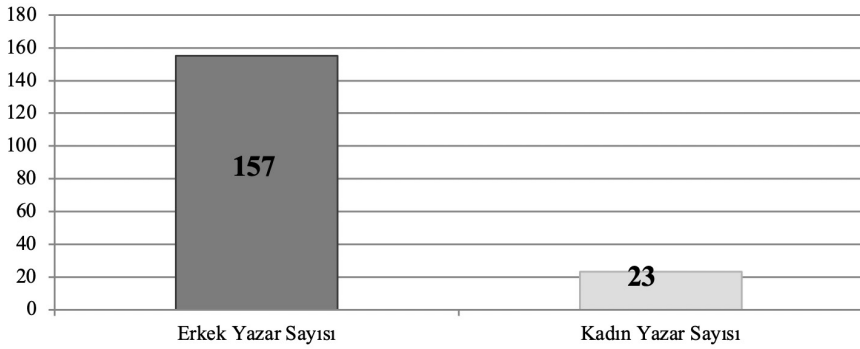
1928 yılına kadar yayımlanan 571 tefrika romanın 485’i erkek, 46’sı kadın romancılar tarafından yazılmıştır (bkz. Grafik 1). Bu sayılara yazar bazında bakıldığında ise 157 erkek, 23 kadın romancının olduğu görülür. Bir başka deyişle 485 roman 157 erkek romancı tarafından, 46 roman da 23 kadın yazar tarafından tefrika edilmiştir (bkz. Grafik 2).²⁰ 571 romandan 41’inin yazarı bilinmemektedir ya da şu ana kadar tespit edilememiştir.²¹ Yazarı bilinmeyen kategorisinde yer alan tefrikaların 25’inde yazar adı hiç belirtilmemiştir. Geri kalan romanlarda mahlas (“Diplomatçı” vb.) ya da kısaltma (“M. F.”, “M. M. M.” vb.) kullanılmıştır. Araştırmalar sonucunda kim olduğu belirlenemeyen kimi mahlas ve kısaltmalar bu kategoride yer almaktadır. Kadın ve erkek romancıları belirlerken dikkat edilmesi gereken bir husus da mahlas kullanımıdır. Edebiyat tarihinde mahlas olarak kadın adı kullanan erkekler veya erkek adı kullanan kadın yazarlar olduğu bilinmektedir. Örneğin Celal Nuri, *Ahir Zaman* adlı romanını Afife Fikret adıyla tefrika etmiştir. Ancak bu mahlas kullanımı bilindiği için söz konusu roman, erkek yazarlar tarafından yazılan romanlar kategorisine alındı.

²⁰ Tefrika romanlardaki kadın ve erkek yazar profillerinin daha geniş bir değerlendirmesi için şu makaleye bakılabilir: Ali Serdar ve Reyhan Tutumlu, “Tefrikalar Bağlamında Edebiyat Kanonunda Kadın Romancıların Konumu,” *Sanatın Gölgedeki Kadınları*, der. Özlem Belkis ve Duygu Kankaytsın (İstanbul: Ayrıntı, 2017), 129-146. Söz konusu makale bu proje tamamlanmadan yayımlandığından sayısal verilerin bazıları burada sunulan verilerden farklıdır. Bu makalede proje sonucunda ulaşılan en güncel veriler kullanılmıştır. Öte yandan örneklemin genişlemesine bağlı olarak sayısal verilerin değişmesine rağmen daha önce yayımlanan makalede yapılan yorum ve değerlendirmelerin geçerliliklerini koruduğu da belirtilmelidir.

²¹ Erkekler ve kadınlar tarafından yazılan roman sayısı ile bilinmeyen yazarlar tarafından yazılan roman sayısı toplandığında 572 etmektedir. Ancak toplam roman sayısı 571’dir. Bunun nedeni Ahmet Mithat ve Fatma Aliye’nin yazdığı *Hayal ve Hakikat*’in iki yazarlı olmasıdır.



Grafik 1: Kadın ve Erkekler Tarafından Yazılan Roman Sayısı.



Grafik 2: Tefrika Roman Yazarlarının Cinsiyete Dayalı Sayısı.

Bu verilere bakıldığında kadın ve erkek yazarların sayıları arasında büyük bir fark olduğu gözlemlenir. Kadınların kamusal alandan dışlandığı, eğitime erişimlerinin kısıtlandığı, siyaset ve ekonomi alanlarından uzak tutulduğu bu dönemde bu tabloyla karşılaşılması aslında şaşırtıcı değildir. Ancak kamusal alanın oluşmasında önemli rol oynayan basın ve edebiyat alanlarında, kadınların yukarıda sayılanların dışında farklı dışlama mekanizmalarıyla, kısıtlarla da karşılaştıkları söylenebilir. Kadınlar bu sınırlamaları aşmak için *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Kadın Yolu*, *Kadınlar Dünyası* gibi kendi yayın organlarını çıkarma yoluna gitmişlerdir.

Bu dönemde en çok romanı tefrika edilen kadın yazar, 11 romanla Halide Edip'tir. Halide Edip'i dörder romanla Fatma Aliye, Emine Semiye ve Suat Derviş izlemektedir. İkişer tefrika romanı olan kadın yazarlar da Fatma Fahrünnisa, Müfide Ferit Tek, Behice Ziya ve Hadiye Hümeýra'dır.

Kadın ve erkek yazarlar toplu olarak değerlendirildiğinde 10'un üzerinde tefrika roman yayımlayan yazarlar şöyle sıralanır:

Yazar	Tefrika Roman Sayısı
Ahmet Mithat	42
Hüseyin Rahmi Gürpınar	33
Ahmet Rasim	23
Reşat Nuri Güntekin (Cemil Nimet / Ateş Böceği / Saksagan / Yarasa / Yıldız Böceği)	17
Fazlı Necip	16
Peyami Safa (Server Bedi / Serazat)	16
Mehmet Rauf	14
Vecihi	14
Ercüment Ekrem Talu	13
Selami İzzet Sedes	13
Halit Ziya Uşaklıgil	12
Aka Gündüz	12
İhsan	12
Halide Edip Adivar	11

Tablo 1: En Çok Tefrika Roman Yayımlayan Yazarlar.

Ahmet Mithat'ın bu dönemdeki ağırlığı Türk edebiyatı tarihi açısından bilinen bir durumdur. Sıralamada en üstte bulunan Ahmet Mithat'ın tefrika roman geleneği açısından da döneme damgasını vurduğu söylenebilir. Hüseyin Rahmi Gürpınar da 1888'de yayımlanan ilk romanı *Ayine*'den (*Şık*) başlayarak Meşrutiyet, Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Edebiyatı dönemleri boyunca romanlarını tefrika etmeye devam eden, Türk edebiyatının en üretken yazarlarından biridir. Bu iki ismin yanı sıra Ahmet Rasim, Reşat Nuri Güntekin, Peyami Safa, Mehmet Rauf, Ercüment Ekrem Talu, Halit Ziya Uşaklıgil, Aka Gündüz tabloda öne çıkan yazarlardır. Bu yazarlar, edebiyat tarihlerinde sıklıkla ele alınır ve değerlendirilir. Öte yandan Fazlı Necip, Vecihi ve Selami İzzet Sedes; yaşadıkları dönemde popüler olan ancak bugün sınırlı sayıdaki edebiyat araştırmacısı tarafından bilinmekle beraber, romanlarının çoğu Latin harflerine aktarılmadığı veya aktarılanların bir kısmının baskıları tükendiği için günümüz okurları tarafından pek bilinmeyen yazarlardır. *İleri* ve *Yeni Şark* gazetelerinde romanları tefrika edilen İhsan, daha çok polisiye roman türünde eserler vermiştir. 12 romanla bu tabloda yer alan İhsan'ın edebiyat tarihlerinde adının geçmemesi ve hâlâ kimliğinin bilinmemesi dikkat çekicidir. Halide Edip Adıvar ise 11 romanıyla tabloda yer alan tek kadın yazardır. Halide Edip romanlarını *Akşam*, *İkdam*, *Tanin*, *Vakit* gibi "ana akım" olarak adlandırılabilircek gazetelerde tefrika edebilme şansı bulan ender kadın yazarlardır.

Dijital tefrika roman arşivinin en önemli bulgularından biri, şimdiye kadar edebiyat tarihlerinde ve çalışmalarında adı geçmeyen 231 romanın keşfedilmiş olmasıdır. Bu 231 romanın bir kısmı bilinen yazarlara aitken bir kısmı da bilinmeyen romancıların yapıtlarıdır. Dolayısıyla yapılan çalışma sayesinde yazar ve yapıt bağlamında Türk edebiyatının araştırma evreni genişletilmiştir. Örneğin; Ali Fuat'ın *Baba Erenler*, Naci'nin *Nevbare*, M. Selahattin'in *Tahira Bey*, A.'nın *Garip Bir Hayatın Akıbeti*, H.'nin *Nadir* gibi bilinmeyen birçok yazar ve roman vardır.

Özellikle ele alınan dönemde kadın romancıların sayısı düşünüldüğünde yenden keşfedilen bu yapıtlar arasındaki kadın yazarların romanlarının önemi daha da artmaktadır. Edebiyat tarihine eklenen her bir kadın yazar, Türk edebiyatının ve Türk modernleşmesinin daha iyi anlaşılması için yeni veriler sunacaktır. Arşivde yer alan bilinmeyen kadın romancıların bilinmeyen yapıtları şöyle sıralanabilir: Gazeteci olarak bilinen Behice Ziya'nın *Pakize* (1895) ve *Vazife* (1909); Hadiye Hanım'ın *Balıkçı Güzeli* (1914); Ayşe Hafize'nin *Balıkçının Hikâyesi* (1914); Ayşe Hikmet'in *Şule'nin Defteri* (1920); Sadiye Vefik'in *Bir Günahkâr Geceden Sonra* (1922); Hadiye Hümeysra'nın *Yıkık Gönüller* (1922) ve *Beyaz Kelebek* (1922); Nihal Safvet'in *Saadet Adası* (1924); Seniha Rauf'un

Kırık Kafesler (1925); Halide Edip'in kızkardeşi Belkıs Sami'nin *Aşkımı Öldürdüm* (1926); Nezihe Hazm'ın *Altun Beyin Kanlı Düğünü* (1926). Dolayısıyla yapılan taramalar sonucu 10 bilinmeyen kadın romancının 12 bilinmeyen romanı ortaya çıkarıldı.

Sürelî Yayınlar

Osmanlı/Türk modernleşmesi sürecinde hem basın hem edebiyat alanları önemli rol oynamıştır. Tefrika romanlar bir bakıma bu iki alanın kesişme noktasıdır. Dolayısıyla ele alınan dönemdeki basın-edebiyat ilişkisini anlamlandırma ve yorumlama konusunda da bu proje önemli imkânlar sunmaktadır.

Proje süresince taranan 302 sürelî yayının²² 118'inde telif roman, 115'inde de çeviri roman tefrikası bulundu. Sadece telif ya da sadece çeviri tefrika roman yayımlayan sürelî yayınlar hesaba katıldığında 156 dergi ve gazetenin tefrika romana yer verdiği görüldü. Yani taranan sürelî yayınların %51,65'inde çeviri ya da telif tefrika roman yayımlanmıştır. Bu anlamlı bir orandır. Sürelî yayınların çıkmaya başladığı 1831'den 1928'e kadar yayımlanan -edebiyatla ilgili- her iki sürelî yayından birinde tefrika romana rastlamak türün gazete ve dergilerdeki ağırlığına ya da diğer bir deyişle sürelî yayınların romana verdiği öneme dair bir göstergedir. Özellikle romanın doğuş, yaygınlaşma ve Osmanlı/Türk okurlarınca benimsenme sürecinde basının etkinliğini de gözler önüne sermektedir.

En çok tefrika roman yayımlayan sürelî yayınlar şöyle sıralanmaktadır:

Sürelî Yayın	Telif Roman	Çeviri Roman	Toplam Tefrika
<i>Tercüman-ı Hakikat</i>	45	87	132
<i>İkdam</i>	53	60	113
<i>Sabah</i>	18	78	96
<i>Akşam</i>	12	63	75
<i>Servet-i Fünun</i>	20	38	58
<i>Vakit</i>	16	50	66
<i>Son Saat</i>	22	27	49
<i>İleri/Atı</i>	39	10	49
<i>Servet</i> (1898)	22	13	35

Tablo 2: En Çok Tefrika Roman Yayımlayan Sürelî Yayınlar.

²² Taranan sürelî yayınların tam listesine şu linkten ulaşılabilir: <https://tefrikaroman.ozyegin.edu.tr/tr/sureli-yayinlar>.

Bu tablodaki çoğu süreli yayın çıktıkları dönemin ana akım medyasını oluşturan, çok satan gazetelerdir. Dolayısıyla edebiyatın tefrikalar yoluyla bu ana akıma girebildiği gözlemlenir. Tefrika romanların süreli yayınlardaki dağılımına bakıldığında da Ahmet Mithat'ın çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat*'in ilk sırayı aldığı görülecektir. Ahmet Mithat'ın romancı olarak ağırlığının yanı sıra bir gazete sahibi olarak da edebiyata geniş bir alan ayırdığı gözlemlenir. Elbette bu tabloda ilk sıralarda yer alan gazetelerin uzun yıllar yayın hayatına devam etmiş olmaları da yayımladıkları tefrika roman sayısının yüksek olmasının nedenlerinden biridir. Zaman zaman yayınlara ara vermekle birlikte *Tercüman-ı Hakikat* 35, *İkdam* 34, *Sabah* 33 yıl boyunca çıkan gazetelerdir. Bu tabloda yer alan tek dergi *Servet-i Fünun*'dur. *Servet-i Fünun*'un bu sıralamadaki yeri de bir döneme adını veren derginin Türk edebiyatında ne kadar etkili bir rol oynadığının kanıtıdır. Özellikle roman türündeki edebî üretime katkısının da açık bir göstergesidir.

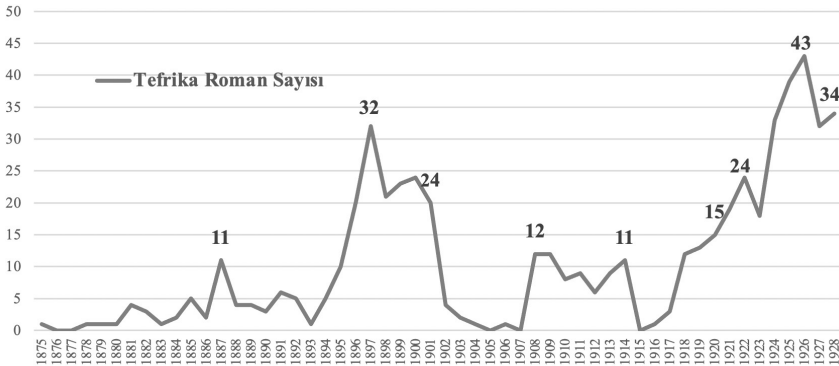
Kadın yazarların hangi süreli yayınlarda kendilerine yer bulabildikleri de ele alınması gereken bir konudur. Telif tefrika roman yayımlayan 118 süreli yayından sadece 24'ü kadın yazarların romanlarına yer vermiştir. En çok kadın yazarın romanını tefrika eden süreli yayın 9 tefrika romanla *Hanımlara Mahsus Gazete*'dir. Kadın yazarların romanlarını tefrika ettiği diğer süreli yayınlara bakıldığında *Kadın Yolu*, *Çocuk Duygusu*, *Çocuk Dünyası*, *Kadınlar Dünyası*, *Süs* gibi kadınlara ya da çocuklara yönelik süreli yayınlar karşımıza çıkmaktadır. Kadın yazarların daha çok kadın ve çocuk dergilerinde kendilerine yer bulabildikleri ya da başka bir deyişle bu süreli yayınlara sıkıştırıldıkları gözlemlenir. Dolayısıyla söz konusu dönemde kamusal alana dâhil olabilmenin en önemli mecralarından biri olan basına kadın yazarların katılımında kısıtlama ve sınırlamaların olduğu belirtilmelidir. *İkdam*, *Tanin*, *Vakit*, *Akşam*, *Tercüman-ı Hakikat* gibi ana akım basında daha çok dönemin edebî kanonu içinde yer alan Halide Edip ve Fatma Aliye romanlarını yayımlayabilmiştir. Halide Edip, edebî kariyeri kadar siyasi bir figür olarak da yaşadığı dönemde hayli etkili bir kadın yazardır ve bu anlamda erkek egemen basın dünyasında kendisine bir alan açabilmiştir. Fatma Aliye'ye bakıldığında da özellikle kariyerinin başında Ahmet Mithat tarafından desteklenmesinin, *Hayal ve Hakikat* adlı romanı birlikte yazmalarının, onun kamusal alana girebilmesinde etkili olduğu söylenebilir.

Dikkat çeken süreli yayınlardan biri de kadınlar tarafından yazılan 7 romana sayfalarında yer ayıran *Yeni Şark* gazetesidir. 1921-1923 yılları arasında

yayımlanan *Yeni Şark*'ta toplam 11 roman tefrika edildiği göz önünde bulundurulduğunda genel cinsiyet dağılımı tablosunun bu süreli yayında neredeyse tersine çevrildiği görülür. Bunda gazetenin yayımlandığı yılların etkili olduğu söylenebilir. Bu eğilim, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği yıllarda erkeklerin edebî üretiminin görece düşmüş olmasıyla açıklanabilir. Ancak sayfalarını kadınlara açan bu gazeteye daha yakından bakılması gerektiği açıktır.

Tefrika Romanların “Uzak Okuma” Yöntemiyle Analizi

Franco Moretti, *Edebi Teoriye Soyut Modeller: Grafikler, Haritalar, Ağaçlar* adlı kitabında farklı ülkelerde (Britanya, Fransa, İtalya, Hindistan, Japonya, Danimarka... vd.) romanın doğuşu ve gelişimini incelerken roman sayısının yıllara göre dağılımını gösteren grafikler oluşturur ve buradaki değişimleri yorumlar.²³ Bu çalışmada da tefrika roman dijital arşivinden elde edilen verilerden yola çıkarak benzer bir şekilde Osmanlı/Türk tefrika roman üretiminin yıllara göre dağılımı grafiği oluşturuldu:



Grafik 3: Tefrika Romanların Yıllara Göre Dağılımı.

Moretti, oluşturduğu grafiklerdeki azalış ve artışların nedenleri üzerine ele aldığı ülkelere özgü yorumlar yapar. Bu grafiklerde yer alan neredeyse her ülkede gözlemlenen edebî üretimdeki azalışların gerekçesiyle ilgili şöyle bir saptamada bulunur: “Bu gerilemenin ardındaki gerekçenin her zaman aynı olduğu görülür:

²³ Franco Moretti, *Edebi Teoriye Soyut Modeller: Grafikler, Haritalar, Ağaçlar*, çev. Ebru Kılıç, Nurçin İleri, Esin Düzel (İstanbul: Agora, 2006).

Siyaset".²⁴ Siyaset derken de savaşlar, ekonomik krizler, politik çalkantılar ve sansür mekanizmaları vb. kastedilmektedir. Ancak Moretti, "yine de roman üretimindeki bütün krizlerin, siyasetten kaynaklandığını söyleme[nin] tuhaf kaç[tığını]" da belirtir.²⁵ Evet, politik etkenler çok önemli ancak yazarların tek başlarına üretimleri (Ahmet Mithat, Hüseyin Rahmi... vb.) veya edebî hareketler de (Servet-i Fünun) bu dalgalanmalarda etkili olabiliyor. Tefrika romanların yıllara göre dağılımına bakıldığında da hem roman türünün gelişimine hem de edebiyatla toplum ve siyaset arasındaki ilişkilerle ilgili anlamlı sonuçlar ortaya çıkar.

İlk telif tefrika roman bir Ermeni yazar olan Zakarya Beykozluyan'ın 1875 yılında yayımlanan *Alenko Hikâyesi: Beyoğlu Viranelerinde Bir Baraka*'dır. Bu romanın 25. tefrikasında "Mabadı sonra" denmiş, ancak *Latife*'nin sonraki sayılarında devamına rastlanmamış, tefrika yarım kalmıştır. 1876 ve 1877 yıllarındaysa tefrika romana rastlanmaz. İkinci telif tefrika roman, bu proje kapsamında ortaya çıkarılan Ahmet Mithat'ın *Alayın Kraliçesine Zeyl*'dir. 1878'den 1886 yılına kadar (G. Avni ve Mehmet Ziya dışında) sadece Ahmet Mithat'ın romanları görülmektedir. 1886'dan itibaren farklı yazarlar daha fazla görülmeye başlar. Bu yıl Halit Ziya Uşaklıgil ve Halil Edip'in birer romanı yayımlanır. 1887, 11 romanla tefrika roman sayısındaki ilk yükselişin yaşandığı yıldır, ancak 1896 yılına kadar tefrika alanında sayısal olarak büyük bir yükselmeden söz edilemiyor. Bunun önemli nedenlerinden biri 1876'da başlayan II. Abdülhamit döneminin etkisidir ve özellikle, Koloğlu'nun da belirttiği gibi 1878 sonrasında basınla ilgili sansürün giderek artmasıdır.²⁶

1893'te sadece 1, 1894'te 5 ve 1895'te 10 tefrika roman yayımlanır. 1896'da ise tefrika sayısında büyük bir patlama yaşanır ve 20 tefrika yayımlanır. Örneğin, *Sabah*'ta Abdullah Zühtü'nün *Güller ve Dikenler*, *Yeni Asır*'da Fazlı Necip'in *Gerdanlık*, *İkdam*'da Mehmet Rauf'un *Garam-ı Şebap*, *Servet-i Fünun*'da Nabizade Nazım'ın *Zehra* adlı romanları tefrika edilir. 1924 yılına kadar en fazla tefrikaya da 1897 yılında rastlanır ve bu yıl 32 tefrika yayımlanır. Bu 32 tefrika 22 farklı yazar tarafından yazılmış ve 14 farklı süreli yayında yayımlanmıştır.²⁷ Örneğin,

24 Moretti, *Edebi Teoriye Soyut Modeller*, 9.

25 Moretti, *Edebi Teoriye Soyut Modeller*, 11.

26 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif, 2013), 63.

27 1897'de yayımlanan tefrikalardan ikisinin yazarı belirtilmemiştir.

Emine Semiye'nin *Bikes* ve *Sefalet*; Vecihi'nin *Sakıp*, *Çoban Kızı*, *Halime* ve *Harabe*; Ahmet Rasim'in *Asker Oğlu*, *Nakam* ve *Maişet* bu yıl tefrika edilen romanlardan bazılarıdır. Daha önceki yıllardaki yazar ve süreli yayın kısırlığı düşünüldüğünde sansüre rağmen hem yazar hem de süreli yayın sayısında artış gözlemlenir.

Bu iki yıl (1896-1897) içindeki radikal değişime ilişkin farklı açıklamalar getirilebilir. Çeviri ve telif romanların ilk örneklerini okuyarak büyüyen yeni bir neslin, artık roman yazacak birikimi edindiği ve bu birikimin bir yansıması olarak yeni türü deneyen yeni yazarların edebiyat sahnesine çıkmaya çalıştığı açıklamalardan biri olabilir. Artan süreli yayın sayısı ile beraber tefrika romana talebin de arttığını söylemek mümkündür. Ayrıca yıllar içinde süreli yayınlar sansürle mücadele etmenin yollarını da bulmuşlardır. Merkezden / İstanbul'dan uzakta çıkan gazete sayısındaki artış bunun bir örneği olarak verilebilir, nitekim *Yeni Asır* gazetesi 1895 yılında Selanik'te yayın hayatına başlar. Koloğlu, 1894'ten sonra sürgündeki gazete sayısının arttığını ve her yıl ortalama 5-6 yeni gazetenin yayımlandığını belirtir.²⁸ Merkezde olan ve iktidara yakınlığıyla bilinen *İkdam* gibi gazeteler ise yayınlarını sürdürmekte ve tefrika roman yayımlamakta bir zorluk çekmezler. Ayrıca bu artış Servet-i Fünun edebî hareketinin roman veya tefrika üretimine etkisi olarak da okunabilir. Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* (1896), Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah* (1896) ve *Aşk-ı Memnu* (1899), Mehmet Rauf'un *Eylül* (1900) gibi Türk edebiyatı kanonunun temel yapıtları arasında sayılan pek çok roman bu dergide tefrika edilmiştir. Bu noktada edebî dönemleştirmenin sayısal verilerle de gözlemlenmesi önemlidir. Elbette bu edebî hareketin etkisi sadece bu dergide yayımlanan romanların sayısı ile sınırlı değildir, o dönemki diğer edebiyatçı ve yazarları tetiklemesiyle de ilgilidir.

1901 yılından sonra tefrika roman sayısında keskin bir düşüş görülür. 1901 yılında *Servet-i Fünun* dergisinin sansür nedeniyle kapatılması, yine aynı yıl Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* ve Hüseyin Rahmi'nin *Alafranga* romanlarının sansüre uğraması gibi olguların dönemin edebî kamusunda yarattığı etkiler, 1908'e kadar geçen altı yıl boyunca yayımlanan roman sayılarından da izlenebilir. 1902'de 4, 1903'te 2, 1904'te 1 ve 1906'da 1 roman yayımlanırken 1905 ve 1907'de hiç romana rastlanmaz. Kabacalı, Abdülhamid rejimindeki sansür kurulundaki memur sayısının 1902'den itibaren her geçen yıl arttığını belirtir: "1890'da birkaç memur görevliyken, gazete ve dergi sansürü 1902'de 15, 1905'te 20, 1908'de

²⁸ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, 69.

25 memur tarafından yürütülür oldu".²⁹ Memur sayısındaki artış sansürün kapsamını da genişletmiştir:

Uygulamada yasakların sınırı alabildiğine geniş tutulmuş; sansürcülerin anlayışı çerçevesinde çok geniş bir yasak kelime ve kavramlar sözlüğü oluşmuştur. 1901 yılından sonra sansür çemberi iyice daraltılmış; yeni gazete ve dergi çıkarılmasına izin verilmediği gibi, çıkmakta olanlarda edebiyatla ilgili yazıların bile yer almasına göz yumulmamıştır.³⁰

Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet İhsan Tokgöz ve Halit Ziya Uşaklıgil gibi dönemin edebiyatçı ve gazetecilerinin anılarında da bu döneme ilişkin pek çok tanklık bulmak mümkündür. Bu nedenlerle 1902'den II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908'e kadar süreli yayınlardaki roman üretiminin neredeyse durduğu söylenebilir.

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından basındaki sansür sona ermiş ve süreli yayın sayısında büyük bir patlama yaşanmıştır. "1908 başında tüm ülkede 120 olan gazete ve dergi yerine, Meşrutiyet'in ilk yedi ayında 730, yani altı misli imtiyaz başvurusu yapılmıştır."³¹ Bu özgürlük ortamında tefrika türü de yeniden canlanmış ve 1908 yılında 12 telif roman tefrika edilmiştir. Basındaki patlamanın tefrika roman sayısına yansımamasının temel nedeniyse bu dönemde yayımlanan dergi ve gazetelerinin çoğunun birkaç sayı çıkıp kapanmış olmasıdır.

1908 sonrasında değerlendirdiğimizde 1908-1914 yılları arasında telif tefrika sayısı 12 ile 6 arasında dalgalanmaktadır: 1909'da 12, 1910'da 8, 1911'de 9 roman tefrika edilir. Siyasal olaylarla çalkalanan toplumda, basın ve yazarların romana fazla yer ayırmadığı görülür. Dikkat çekici bir başka nokta da II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından 1908 ve 1909 yıllarında, II. Abdülhamit'in baskıcı dönemini eleştiren çok sayıda romanın tefrika edilmiş olmasıdır. Ahmet Mithat'ın *Jön Türkler*, Safveti Ziya'nın *Yıldız Böcekleri*, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Nesli Ahir*, Behice Ziya'nın *Vazife*, Mehmet Rauf'un *Serap* adlı yapıtları bu tür romanlara örnek olarak verilebilir. Toplumsal olarak yaşanan "özgürlük" duygusunun kurmaca dünyada da hemen karşılık bulduğu görülür.

1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'ni siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan derinden etkilemiş, Balkanlardan gelen nüfusla

²⁹ Alpay Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim, 1985), 3:611.

³⁰ Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür," 612.

³¹ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, 87.

toplumun demografik yapısı değişirken dönemin aydınlarının Türkçülük ideolojisine yönelişini de hızlandırmıştır. Bu savaşlar özellikle basının da kalbi olan başkent İstanbul'u derinden etkiler, dolayısıyla tefrika roman üretimi de bundan payını alır. 1912'de 6, 1913'te 9 roman tefrika edilir.

11 Kasım 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla yükselme eğiliminde olan tefrika roman sayısı 11'de kalır. Birinci Dünya Savaşı'nın (1914-1918) etkisi basın ve edebî üretim alanında hissedilir. Atabay, *Türk Basın Tarihi* adlı kitabında 1914 yılında 75 gazete ve derginin yayımlandığını, 1915'te 6, 1916'da 8, 1917'de 14 süreli yayının çıktığını belirtir. Savaşın sona erdiği 1918 yılında süreli yayın sayısı yeniden artar ve bu yıl 71 gazete ve dergi yayımlanır.³² Koloğlu da bu dönemdeki basının durumunu şöyle aktarır:

I. Dünya Savaşı'na katılınca İttihatçı hükümet zorunlu olarak basın üzerine kısıtlamalar getirmişti. Sıkıyönetime kâğıt sıkıntısı da eklenince, zaten kapanmış muhalif gazetelere birçok iktidar yanlıları da katıldı. *Tanin*, *İkdam*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkar* gibi bilinenler, bazen tek yaprak çıkarak yayınlarını sürdürdüler.³³

Dolayısıyla sayfa kısıtlaması nedeniyle gazetelerin tefrika romanlara yer ayırma imkânı kalmıyordu. Örneğin, 1914 yılında tefrika edilmeye başlanan Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem* romanı savaş nedeniyle yarım kalır, roman daha sonra 1918 yılında *Zaman*'da tekrar tefrika edilir. 1915 yılında hiç tefrika roman yayımlanmaz. Tefrika edilen roman sayısı 1916 yılında 1 ve 1917'de ise 3'tür.

1918 yılıyla birlikte süreli yayın sayılarındaki artışa paralel olarak tefrika roman sayısında da bir canlanma görünür. 1918'de 12 ve 1919'da 13 tefrika roman yayımlanır. Millî Mücadele yıllarında da telif tefrika roman sayılarında göreceli bir artış gözlemlenir. Bu yıllarda tefrika roman üretiminde düşüş yaşanan Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı dönemlerinden farklı bir eğilim gözlemlenir. Savaşın devam etmesine rağmen hem gazete hem de tefrika roman sayısı artar. Bunda Millî Mücadele'nin basın alanında da devam etmesi etkilidir. Basın, Millî Mücadele'yi destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayrılır. İstanbul dışında, özellikle Anadolu'da Millî Mücadele'yi destekleyen yeni gazeteler çıkar. 6 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Anadolu Ajansı kurulur. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllara kıyasla canlı bir basın hayatının olduğu göz-

32 Mithat Atabay, *Türk Basın Tarihi*, 2. bs. (Edirne: Paradigma Akademi, 2015), 61.

33 Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, 107.

lemelenir. Bu durum tefrika roman üretimine de yansır: 1920'de 15, 1921'de 19, 1922'de 24 ve 1923'te 18 roman tefrika edilir. Bu dönemde kimi gazetelerin tefrika roman bağlamında öne çıktığı görülür. *İleri* ve *Yeni Şark* gazetelerinin tefrika roman üretiminin artmasında önemli payları vardır: 1921'de tefrika edilen 19 romanın 10'u *İleri*'de, 1922'de yayımlanan 24 romanın 9'u *Yeni Şark*'tadır.

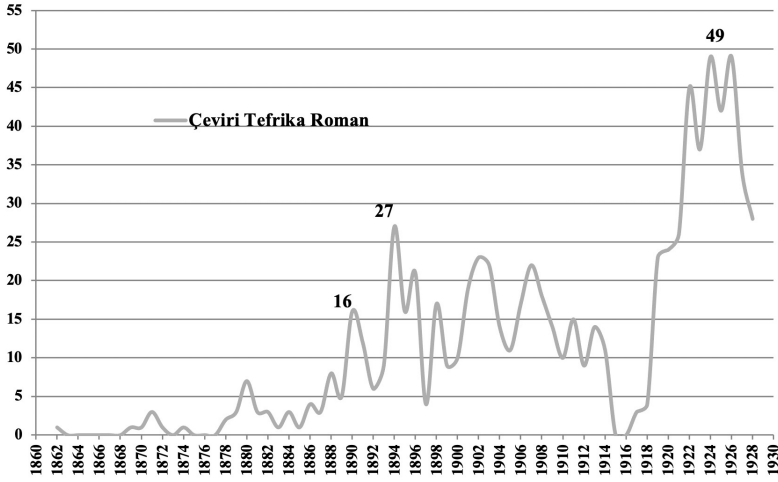
Cumhuriyetin ilanının ardından tefrika roman sayısında dikkate değer bir artış gözlemlenir. 1924'te 33, 1925'te 39 tefrika roman yayımlanır. Ele alınan bütün dönem söz konusu olduğunda tefrika roman sayısındaki tepe noktasının 43 tefrika romanla 1926 yılı olduğu görülür. 1927'de 32, 1928'de ise 34 roman tefrika edilir. Bu dönemde tefrika edilen Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* (1926), Reşat Nuri Güntekin'in *Yeşil Gece* (1928) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sodom ve Gomore* (1928) gibi Millî Mücadele dönemini ele alan veya Cumhuriyet ideolojisini savunan, yaymaya çalışan kanonik romanların sayı bakımından çok az olmaları şaşırtıcıdır. Daha çok gazetelerde Hüseyin Rahmi Gürpınar, Mehmet Rauf gibi cumhuriyet öncesi kuşaktan bilinen yazarların yapıtlarına ve Selami İzzet, Mahmut Yesari, Turhan Tan, Server Bedii (Peyami Safa) gibi yazarların popüler romanlarına rastlanmaktadır.

Tefrika Roman Geleneğinde Çeviri Romanların Yeri

Proje sonucunda oluşturulan çeviri tefrika romanlar listesine göre ilk çeviri tefrika romanın yayımlandığı 1862 yılından 1928'e kadar 781 roman yayımlandığı görülür. Bu 781 çeviri tefrika romanın yıllara göre dağılımına bakarak sosyolojik bir analiz yapmak mümkündür. Bu bölümde çeviri tefrika romanların yıllara göre dağılımı incelendikten sonra telif tefrika romanların yıllara göre dağılımıyla karşılaştırılarak basın edebiyat ilişkisine ve tefrika üretimine dair bir analiz yapılacaktır.³⁴

Çeviri tefrika romanların yıllara göre dağılımına bakıldığında şu grafik ortaya çıkmaktadır:

34 Proje kapsamında bulunan çeviri tefrika romanların en çok hangi dillerden çevrildiği, en çok hangi yazarların yapıtlarının çevrildiği, çevirmenlerin kimler olduğu gibi konulara ilişkin bulguların incelenmesi ayrı bir makale konusu olduğu için bu çalışmada bu verilere değinilmemiştir.



Grafik 4: Çeviri Tefrika Romanların Yıllara Göre Dağılımı.

Bulunan ilk tefrika roman, edebiyat tarihlerinde de ilk çevirilerden biri olarak sayılan Victor Hugo'nun *Les Misérables* romanıdır. Münif Paşa tarafından *Mağdurin Hikâyesi* adıyla çevrilen bu roman 1862 yılında *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'te yayımlanır. Burada dikkat çekici noktalardan biri Hugo'nun yapıtının yayımlandığı yıl çevirisinin yapılarak gazetede tefrika edilmiş olmasıdır. Henüz basının yeni geliştiği bir dönemde etkileşimin bu kadar hızlı olması tefrikanın nitelikleri ve güncelliğiyle ilgilidir. Ele alınan dönemdeki çevirilere bakıldığında Osmanlı aydınlarının dönemin Avrupa, özellikle de Fransız basınına yakından takip ettikleri anlaşıyor. 1830'lu yıllardan başlayarak tefrika romanlar Avrupa basınında yayımlanmaya başlamış ve on dokuzuncu yüzyıl boyunca gazete ve dergiler, satışlarını arttırmak için bu türe sıklıkla sayfalarında yer vermişlerdir.³⁵ Dolayısıyla Avrupa basınına takip eden Osmanlı aydınları gazetelere baktıklarında aynı zamanda o dönemki roman üretiminin örnekleriyle de karşılaşıyorlardı.

Telif tefrika romanların yayımlanmasından önce Osmanlı basınında çeviri romanlar tefrika edilir ve Osmanlı okurları roman türüyle bu çeviriler aracılığıyla

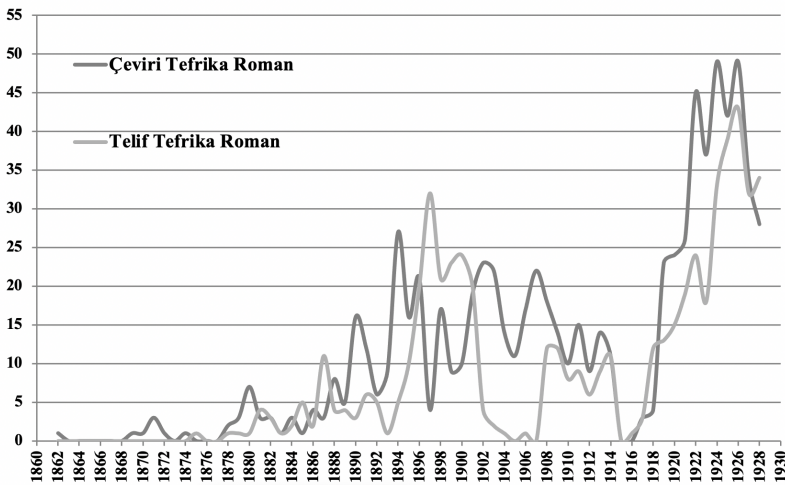
³⁵ Graham Law, *Serializing Fiction in the Victorian Press* (Hampshire: Palgrave, 2000); David Coward, "Popular Fiction in the Nineteenth Century," *The Cambridge Companion to the French Novel*, ed. Timothy Unwin (UK: Cambridge UP, 1997), 73-92.

tanışır. 1878 yılı itibarıyla her yıl çeviri roman sayısı giderek artmıştır. Teliften farklı olarak 1878-1928 yılları arasında çeviri tefrika roman yayımlanmayan sadece 2 yıl vardır: 1916 ve 1917. Grafikteki ilk yükselme noktası 16 çeviri romanla 1890 yılıdır. Bu yıl 7 farklı gazetede çeviri yayımlanır. 1889'un Eylül ayında yayın hayatına başlayan *Sabah* gazetesinin bu artışta önemli payı vardır, 1890 yılında yayımlanan 16 romanın 5'i *Sabah*'ta tefrika edilmiştir. 1908'e kadar en çok çeviri tefrika roman yayımlanan yıl 27 romanla 1894 yılı olmuştur.

1878-1911 yılları arasında *Tercüman-ı Hakikat* çeviri roman üretiminde önemli bir rol oynamıştır. Tablo 2'ye bakıldığında *Tercüman-ı Hakikat*'in 87 romanla en çok çeviri roman yayımlanan süreli yayın olduğu görülür.

Çeviri romanların sayılarındaki azalma ve artışlara bakıldığında da siyasi ve ekonomik etkiler görülmektedir. Balkan Savaşları döneminde azalan çeviri roman sayısı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 1914'te 11'de kalır. 1915 ve 1916 yılları telif tefrika roman grafiğinde olduğu gibi hiç çeviri roman yayımlanmaz. Daha önce belirtildiği gibi gazete sayısındaki azalma ve yayına devam eden gazetelerin de sayfa sayılarını azaltmaları bunda etkili olmuştur. 1917'den başlayarak çeviri romanların sayısında artış gözlemlenir. 49'ar çeviri romanın tefrika edildiği 1924 ve 1926 yılları grafiğin tepe noktalarıdır.

Çeviri ve telif tefrika romanların yıllara göre dağılımları karşılaştırılınca da anlamlı bulgular ortaya çıkmaktadır:



Grafik 5: Telif ve Çeviri Tefrika Romanların Yıllara Göre Dağılımının Karşılaştırılması.

Bu grafiği iki farklı eğilimin görüldüğü iki ayrı dönemde değerlendirmek gerekir. İlk dönem 1908'e kadar, ikinci dönem 1908-1928 yılları arası. Grafiklere bakıldığında 1908'in edebî üretim açısından bir dönüm noktası olduğu görülür. 1908'e kadar olan dönemde, özellikle 1893 sonrasında, telif ve çeviri roman sayısının birbirini tamamladığı gözlemlenir. Yani telif roman sayısı azaldığında çeviri roman sayısı artmakta ya da tam tersi telif roman sayısı arttığında çeviri roman sayısı azalmaktadır: Örneğin, 1894'te 27 çeviri romana karşılık 5 telif roman; 1897'de 4 çeviri romana karşılık 32 telif roman tefrika edilmiştir. 1896'da çeviri ve telif roman sayısı birbirine çok yakındır: 21 çeviri, 20 telif roman tefrika edilmiştir. Bir anlamda bu yıllarda tefrika roman yayımlayan süreli yayın sayısı belirli bir doygunluğa ulaşır. Yayın politikaları gereği bu gazetelerde yayımlanacak tefrika sayısı da belirli gibidir. Yani yaklaşık olarak bir yılda 30-40 arasında tefrika roman yayımlanır. Yeni bir süreli yayın ortaya çıkmadığı sürece gazetelerin yayımlayabileceği tefrika sayısı belli aralıktadır. Dolayısıyla gazete yayıncıları bu havuz içinde yayın politikalarını belirlemekte, telif roman bulunmadığında çeviriye ağırlık vermekte ya da tam tersi telif roman sayısı arttığında çeviri roman sayısı azalmaktadır. 1905-1908 yılları arasında neredeyse hiç telif tefrika roman yayımlanmaz ve tefrika geleneği çeviri romanlar yoluyla yaşamaya devam eder. 1905'te 11, 1906'da 17, 1907'de 22 çeviri roman tefrika edilir.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından basındaki sansürün sona ermesi, göreceli bir özgürlük ortamının oluşması sonucunda süreli yayın sayısında büyük bir artış gözlemlenir. Bu noktada 1908 yılında telif ve çeviri roman üretiminde değişim görülür ve daha çok birbiriyle paralel giden bir grafik ortaya çıkar. Tefrika sayısında azalma varsa çeviride de telifte de azalma olur, artış varsa ikisi de artar. Örneğin, çeviri roman sayısının bir önceki yıla göre arttığı 1921'de (24'ten 26'ya çıkar), telif roman sayısında da benzer bir eğilim gözlemlenir (15'ten 19'a çıkar). 1922'de çeviri roman sayısı 45'e yükselirken telif roman sayısı da 24'e yükselir. 1925'ten sonra da telif ve çeviri roman tefrikalarının sayısının birbirine yaklaştığı gözlemlenir: 1925'te 42 çeviri, 39 telif; 1927'de 34 çeviri, 32 telif roman tefrika edilir. Ayrıca 1927 yılında çeviri ve telif tefrika roman sayılarının birbirine paralel olarak azaldığı görülebilir. Toplamda en fazla tefrika yayımlanan yıl 1926'dır. Çeviride 49, telifte 43 olmak üzere toplam 92 roman tefrika edilir. 1928 yılında ise 1908 sonrası ilk kez telif roman sayısı çeviri roman sayısını geçer: 34 telif, 28 çeviri roman yayımlanır.

Sonuç

Franco Moretti'nin önerdiği "uzak okuma" yöntemiyle edebiyat sosyolojisinin yaklaşımlarının kullanıldığı bu makalede Osmanlı/Türk romanına ilişkin ortaya konan bulgular, edebiyat tarihlerinin güncellenerek bu bulguların değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Çünkü mevcut edebiyat tarihlerinin birçoğunda bu araştırma sonucu ortaya çıkarılan ve Moretti'nin "büyük okunamayan" olarak adlandırdığı romanlar yer almaz. Tarih ve kanon dışı bırakılan bu metinlerin de değerlendirilmesiyle birlikte Türk edebiyatında yeni araştırma konularının oluştuğu; başat görünen kimi temaların, konuların, sorun ve sorunsalların değişebileceği gözlemlenir.

Makale boyunca sunulan grafik ve tablolar; yazar profili, sürekli yayınlar, çeviri-telif roman ilişkisi gibi konularda somut, kronolojik bilgiler sunar. Romanların yıllara göre dağılımı grafiğine bakıldığında Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi siyasi olayların ve İstibdat Dönemi'ndeki sansürün edebî üretime etkisi açık bir şekilde görülür. Dolayısıyla bu grafikler incelenen dönemdeki toplumsal, siyasi, ekonomik değişimlerin ve edebî akımların edebî üretime etkisi, basın-edebiyat ilişkisi ve sansür mekanizmaları gibi olgulara ilişkin yorumlar yapılmasına olanak sağlar. Bu da edebiyat tarihinin ve üretiminin daha bütünsel bir şekilde yorumlanmasının yolunu açar.

Kaynaklar

- Ahmad, Aijaz. *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*. Çeviren Ahmet Fethi. İstanbul: Alan, 1995.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. Ankara: İnkılâp, 1995.
- Altuğ, Fatih ve Mehmet Fatih Uslu, ed. *Tanzimat ve Edebiyat: Osmanlı İstanbulu'nda Modern Edebi Kültür*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2014.
- Atabay, Mithat. *Türk Basın Tarihi*. 2. bs. Edirne: Paradigma Akademi, 2015.
- Başçı, Pelin. "Yerli Edebiyat, Yurdun Edebiyatı; Herkes Onu Okumalı: Türk Edebiyatı Kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları." *Pasaj*, s. 6 (Kasım 2007-Mayıs 2008): 44-69.
- Cevdet Kudret. *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. 3 c. 5. bs. İstanbul: İnkılâp, 1998.
- Coward, David. "Popular Fiction in the Nineteenth Century." *The Cambridge Companion to the French Novel*, editor Timothy Unwin, 73-92. UK: Cambridge UP, 1997.
- Cuddon, John Anthony. *Literary Terms and Literary Theory*. 4th ed. London: Penguin, 1999.
- Dervişcemaloğlu, Bahar. "'Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat' Romanında Anlatıcının Konumu." *Yeni Türk Edebiyatı Dergisi*, s. 11 (Nisan 2015): 39-53.
- Duman, Hasan. *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu: 1828-1928*. c. 3. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2000.
- Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e, 1839-1923*. 10. bs. İstanbul: Dergâh, 2006.

- Evin, Ahmet Ö. *Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi*. Çeviren Osman Akınhay. İstanbul: Agora, 2004.
- Gökalp Alpaslan, Gonca. "Coğrafyanın ve Arkeolojinin Işığında Nabizade Nazım'ın Karabibik Romanı." *Türkbilig*, s. 13 (2007): 18-50.
- Jameson, Fredric. "Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism." *Social Text*, no. 15 (Autumn 1986): 65-88.
- Jusdanis, Gregory. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. Çeviren Tuncay Birkan, İstanbul: Metis, 1998.
- Kabacalı, Alpay. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. c. 3, 607-616. İstanbul: İletişim, 1985.
- Kaplan, Mehmet. "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat." *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar* 2, 73-92. İstanbul: Dergâh, 1987.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif, 2013.
- Köroğlu, Erol. "Bu bir 'Türkçede İlk Roman' Değildir! *Hayal-i Celâl*'i Konumlandırma Denemesi." *Hayal-i Celâl*. Hazırlayan Engin Kılıç, 7-18. İstanbul: Koç Üniversitesi, 2018.
- Law, Graham. *Serializing Fiction in the Victorian Press*. Hampshire: Palgrave, 2000.
- Mignon, Laurent. *Ana Metne Taşınan Dipnotlar Türk Edebiyatı ve Kültürlerarasılık Üzerine Yazılar*. İstanbul: İletişim, 2009.
- _____. "Bir Varmış, Bir Yokmuş... Kanon, Edebiyat Tarihi ve Azınlıklar Üzerine Notlar." *Pasaj*, s. 6 (Kasım 2007- Mayıs 2008): 35-43.
- Moretti, Franco. *Distant Reading*. London: Verso, 2013.
- _____. *Edebi Teoriye Soyut Modeller: Grafikler, Haritalar, Ağaçlar*. Çevirenler Ebru Kılıç, Nurçin İleri, Esin Düzel. İstanbul: Agora, 2006.
- Püsküllüoğlu, Ali. "Türk Romanları Kısa Kronolojisi." *Türk Dili*, s. 154 (Temmuz 1964): 657-661.
- Serdar, Ali ve Tutumlu, Reyhan. "Tefrikalar Bağlamında Edebiyat Kanonunda Kadın Romancıların Konumu." *Sanatın Gölgedeki Kadınları*, derleyenler Özlem Belkıs ve Duygu. Kankaytsın, 129-146. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- Şişmanoğlu Şimşek, Şehnaz. "Romanı 'İki Kilise Arasında Bınamaz' Kılmak: Karamanlıca Edebi Üretim, Evangelinos Misailidis ve Bir Yenidenyazım Örneği Olarak Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş". Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2014.
- "Taaşuk-ı Talat ve Fitnat." *Hadika* (13 Ramazan 1289 [18 Kasım 1872]): 4.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. 8. bs. İstanbul: Çağlayan, 1997.
- Tekelioğlu, Orhan. "Edebiyatta Tekil Bir Ulusal Kanonun Oluşmasının İmkânsızlığı Üzerine Notlar." *Doğu Batı*, s. 22, (Şubat, Mart, Nisan 2003): 65-77.